

**Nəvizadə Ətəyinin “Həft Xan” məsnəvisində sufi simvolizmi:
Nizami Gəncəvi ənənəsi kontekstində**

Lalə Heydərova

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

E-mail: lalehidaytqizi@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6706-180x>

<https://doi.org/10.59849/ngalmanac.2026.5.121>

Annotasiya. Nizami Gəncəvi, Şərq ədəbiyyatında dərin fəlsəfi və mənəvi məzmunu ilə seçilən “Xəmsə”si vasitəsilə yalnız Azərbaycanda deyil, bütün İslam mədəniyyətinin poetik düşüncə istiqamətini müəyyən etmiş böyük sənətkardır. Onun “Həft Peykər” məsnəvisi xüsusilə insanın mənəvi kamilliyə doğru səyahətini rəmzlərlə ifadə edən ən mükəmməl əsərlərdən biri hesab olunur. Nizaminin bu əsəri sonrakı yüzilliklərdə bir çox klassik şairlər üçün mənəvi və estetik ilham mənbəyinə çevrilmiş, Osmanlı ədəbiyyatında da dərin iz buraxmışdır.

Bu baxımdan XVII əsrin tanınmış Osmanlı şairi, məsnəvi və divan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Nəvizadə Ətəyi xüsusi diqqətə layiqdir. Yeddi Osmanlı sultanının hakimiyyət dövrünə şahidlik etmiş Ətəyi, özünün məşhur “Həft xan” məsnəvisində həm sufi dünyagörüşünü, həm də Cəlvətiyyə təriqətinin mənəvi təsirini poetik şəkildə ifadə etmişdir. Ətəyinin yaradıcılığında Cəlvətiyyə təliminə xas olan hər fərf simvolikası, Allahın adlarının zikri, eləcə də rəqəmlərin metafizik mənası kimi elementlər mühüm yer tutur.

Ətəyi tərəfindən yeddi rəqəminin xüsusi vurğulanması təsadüfi deyil. “Həft xan” məsnəvisinin əsas hissəsi yeddi hekayədən ibarətdir və bu struktur əsərin həm poetik, həm də fəlsəfi səviyyəsində rəmzi məna daşıyır. Yeddi rəqəmi həm İslam kosmoqoniyasında, həm də sufi düşüncəsində kamilliyin, mərhələli mənəvi yüksəlişin və ilahi vüsala doğru gedən yolun rəmzi hesab olunur. Ətəyi bu rəqəmi əsərində yalnız bədii forma elementi kimi deyil, həm də ruhani səyahətin və mənəvi kamilləşmənin simvolu kimi işlətməmiş, beləliklə, “Həft xan”ı həm poetik, həm də mistik bir mətn səviyyəsinə yüksəltmişdir.

Məqalə “Həft xan” məsnəvisində rəqəmlərin poetik və fəlsəfi funksiyasını müəyyənləşdirməklə yanaşı, Ətəyinin təsəvvüf estetikasına əsaslanan bədii təfəkkürünün mahiyyətini də üzə çıxarmağa yönəlmişdir.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, Nəvizadə Ətəyi, Həft xan, Cəlvətiyyə təriqəti, sufi simvolizmi

**Sufi symbolism in Navizade Atayi's "Heft Khan":
in the context of Nizami Ganjavi's tradition**

Lala Haydarova

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS

E-mail: lalehidaytqizi@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6706-180x>

Abstract. Nizami Ganjavi is one of the greatest figures of Eastern literature, whose "Khamsa" distinguished by its profound philosophical and spiritual content, defined the direction of poetic and intellectual thought not only in Azerbaijan but throughout the entire Islamic cultural sphere. Among his works, the masnavi "Haft Paykar" ("Seven Beauties") is regarded as one of the most perfect allegorical representations of the human journey toward spiritual perfection. This masterpiece of Nizami became a source of moral and aesthetic inspiration for many classical poets in the subsequent centuries and left a profound imprint on Ottoman literary tradition as well.

In this regard, the seventeenth-century Ottoman poet Navizade Atayi one of the prominent representatives of the masnavi and divan poetic traditions deserves particular attention. Having witnessed the reigns of seven Ottoman sultans, Atayi reflects both the Sufi worldview and the spiritual influence of the Jalwatiyya order in his celebrated masnavi "Haft Khan" ("Seven Stages"). His poetic expression integrates key elements characteristic of Jalwatiyya teachings, such as the symbolic value of letters, the invocation of the Divine Names, and the metaphysical significance of numbers.

Atayi's emphasis on the number seven is by no means accidental. The central structure of "Heft Khan" consists of seven distinct tales, which together form a symbolic and philosophical framework. In both Islamic cosmology and Sufi thought, the number seven signifies perfection, the gradual ascent of the soul, and the mystical journey toward divine union. By employing this number not merely as a poetic motif but as a spiritual and metaphysical symbol, Atayi elevates "Heft Khan" into a text of both poetic beauty and mystical depth.

Thus, the present study aims not only to analyze the poetic and philosophical functions of numerical symbolism in "Heft Khan", but also to reveal the essence of Atayi's artistic imagination shaped by Sufi aesthetics and metaphysical thought.

Keywords: Nizami Ganjavi, Navizade Atayi, Heft Khan, Jalwati order, Sufi symbolism

Giriş / Introduction

Nizami Gəncəvi Şərq intellektual ənənəsində poetik düşüncənin fəlsəfi dərinliyini bədii mükəmməlliklə birləşdirən ən görkəmli simalardan biridir. Onun “Xəmsə” adlanan beş məsnəvisindən ibarət silsiləsi Orta əsrlər Şərq ədəbiyyatında insanın mənəvi kamilləşməsi, əxlaqi saflaşması və eşqin metafizik mahiyyəti kimi fundamental mövzuların formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. “Xəmsə”nin dördüncü əsəri olan “Həft Peykər”, həm məzmun, həm də struktur baxımından klassik Şərq poeziyasında insanın mənəvi yolçuluğunu simvolizə edən ən kamil irfani-poetik nümunələrdən sayılır. Nüşabə Araslı tədqiqatlarında bu məsələyə xüsusi diqqət yetirir: *“Nizaminin Yaxın Şərq ədəbiyyatına gətirdiyi məzmun və forma yenilikləri, onun Şərq bədii təfəkkür tarixində əbədləşdirdiyi yüksək ideallar türk klassik ədəbiyyatında, hətta “Xəmsə” mövzularından kənar yazılmış bir çox bədii nümunələrdə belə öz əksini tapmış, onların müəlliflərini Nizami ədəbi məktəbinə mənsub etmişdir.”* [2, s.195]. Onun “Xəmsə”sinin dördüncü məsnəvisi olan “Həft Peykər”, irfani və fəlsəfi mövzulara həsr olunmuş, həm İslam dünyasında, həm də türk klassik poeziyasında geniş təsir dairəsi yaratmışdır. Nizaminin bu əsəri sonrakı dövrlərdə bir çox sənətkarlar tərəfindən nəzirə şəklində təqlid və ya yeni yozumla qələmə alınmış, nəticədə “Həft peykər” ənənəsi klassik şərq ədəbiyyatında mühüm bədii məktəbə çevrilmişdir.

Bu əsərdə Nizami, hökmdar Bəhrəmin yeddi rəngli günbəzlərdə keçirdiyi mənəvi sınaqlar vasitəsilə ruhun nəfsani məhdudiyyətlərdən azad olub ilahi idraka qovuşmasını bədii şəkildə təsvir etmişdir. “Həft Peykər”in bu konseptual quruluşu sonrakı əsrlərdə bir çox Osmanlı və fars şairlərinə ilham mənbəyi olmuş, müxtəlif ədəbi və fəlsəfi interpretasiyalarda yenidən işlənmişdir.

Nizami Gəncəvi əsərinin adında yeddi rəqəmini işlətməsi təsadüfi deyildir. Yeddi rəqəmi qədim dövrlərdən bəri dünyanın müxtəlif sivilizasiyalarında Çin, Yunan, Misir, Hind və Türk mifologiyalarında mistik və müqəddəs say kimi qəbul edilmişdir. *Çünki 7-lik sistemi astral-kosmik universum olaraq bir sıra qədim Şərq mədəniyyətlərinin müştərək faktı idi* [8, s.164].

Əsas hissə / Main part

XVII əsrin görkəmli məsnəvi və divan şairi Nəvizadə Ətəyi də Nizami Gəncəvinin poetik irsinin davamçılarından biridir. Ətəyi Nizaminin “Həft Peykər”inə cavab olaraq yazdığı “Həft xan” məsnəvisində klassik forma və üslub xüsusiyyətlərini qoruyaraq, mövzu və ideya baxımından daha fərqli mənəvi, etik və sufizm yönümlü poetik məkan yaratmışdır. Ətəyi bu əsərində Nizaminin estetik modelini mənəvi təcrübə və ruhi səyahət kontekstində yenidən qurmuş, beləliklə, Osmanlı ədəbi düşüncəsində platonik eşqin mənəvi-

fəlsəfi yozumuna yeni bir istiqamət vermişdir. *İslamın əsaslarına sıx bağlı olan Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında sufizmin Allaha məhəbbət anlayışı başlıca yer tutur və şairin mövqeyi həm də bir çox özünəməxsusluğu və dinin möhkəm əsaslarına bağlılığı ilə təsəvvüfdən seçilir* [1, s.57].

Nəvizadə Ətayı ziyalı ailədə dünyaya gəlmiş, mükəmməl təhsil almış və dövrünün elmlərinə dərinlən bələd olmuşdur. O, ərəb və fars dillərini doğma türkcəsi qədər mükəmməl bilmiş, bu dillərin ədəbi, dini və fəlsəfi mənbələrindən öz yaradıcılığında ustalıqla bəhrələnmişdir [7, s.64]. Ətayinin əsərlərində çoxsaylı Quran ayələri, hədislər, klassik ərəb və fars poeziyasına istinadlar onun ensiklopedik biliyini və intellektual dünyagörüşünü əks etdirir.

O, ömrünün böyük hissəsini Osmanlı imperiyasının müxtəlif şəhərlərində kadı (qazi) vəzifəsində xidmət etməklə keçirmişdir. Bu vəzifə ona yalnız inzibati və hüquqi fəaliyyətlə məşğul olmaq imkanı verməmiş, eyni zamanda fərqli bölgələrin ictimai-mədəni mühiti, xalqın dini inancları və mənəvi dəyərləri ilə yaxından tanış olmaq fürsəti qazandırmışdır. Ətayı müxtəlif təbəqələrdən olan insanların həyat tərzini, dünyagörüşünü və mənəvi meyillərini müşahidə etməklə, insan təbiətinin dərinliklərinə nüfuz etmiş, bu bilikləri öz yaradıcılığında bədii və fəlsəfi müstəviyə daşıya bilmişdir.

Bu təcrübələr nəticəsində onun əsərlərində yalnız abstrakt sufi ideyalar deyil, həm də real həyat müşahidələrinə əsaslanan mənəvi-psixoloji motivlər öz əksini tapmışdır. Ətayinin “Həft Xan” məsnəvisindəki surətlər, sınaqlar və mənəvi səyahət obrazları, əslində, onun müxtəlif bölgələrdə qazandığı həyat təcrübəsinin poetik ifadəsi kimi dəyərləndirilə bilər. Beləliklə, şairin geniş dünyagörüşü və cəmiyyətin mənəvi-əxlaqi təbəqələrinə dair dərin müşahidələri, onun poetikasının əsas intellektual dayaqlarından birini təşkil etmişdir.

Nəvizadə Ətayı “Həft xan” məsnəvisində Cəlvətiyyə təriqətinə mənsub olan əsas prinsipləri və mənəvi qaydaları bədii şəkildə əks etdirmişdir. Şairin beytlərində Cəlvətiyyənin ruhani dünyagörüşünü formalaşdıran anlayışlar – zahir olmaq (cəlvət), ilahi eşqə yönəliş, nəfsin tərbiyəsi və batini saflaşma kimi mövzular xüsusi vurğu ilə təqdim olunur.

Şərq dünyasında Qurani-Kərim və hədislərə əsaslanan müxtəlif təriqətlər zamanla formalaşaraq bir-birinə yaxın, lakin müəyyən ideoloji və praktiki fərqliliklərə malik olan çoxsaylı məzhəblər və sufi cərəyanları meydana gətirmişdir. Bu cərəyanların hər biri İslamın mənəvi mahiyyətini fərqli formalarda təfsir etmiş, lakin hamısı ruhən saflaşma, nəfsin tərbiyəsi və ilahi həqiqətə yönəlmə prinsiplərində birləşmişdir [10, s.10]. Anadolu coğrafiyasında formalaşmış təriqətlər içərisində Bayramiyyə xüsusi yer tutur. Bu təriqət XIV əsrlərdə Hacı Bayram Vəlinin mənəvi rəhbərliyi və təlimləri nəticəsində yaranmış, həm xalq arasında, həm də saray mühitində dərin təsir gücünə malik olmuşdur [11, s.96]. Bayramiyyə təriqəti, mənşəcə Xəlvətiyyə məktəbinin bir qolu sayılsa da, Hacı Bayram Vəlinin gətirdiyi yeniliklər nəticəsində Anadoluda

təşəkkül tapan ilk milli-türk sufi təriqətlərindən biri kimi tanınmışdır [12, s.182].

Xəlvətlik islam tarixində ən çox qolları olan, ən böyük coğrafi əraziyə yayılan bir təriqətdir. Xəlvətilər bu təriqətin kökünün Həzrəti Məhəmməd və Həzrət Əliyə dayandığına inanırlar [6, s.40].

Cəlvətiyyə təriqəti, ilkin mərhələdə Bayramiyyə sufi məktəbinin bir qolu kimi formalaşmış, lakin sonradan öz ideoloji prinsipləri, mənəvi təlimi və sosial təsir dairəsi ilə müstəqil şəkildə fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Bu prosesin tamamlanmasında XVII əsrdə yaşamış böyük sufi alimi və mənəviyyat rəhbəri Əziz Mahmud Hüdəyin mühüm rolu olmuşdur. Onun fəaliyyəti nəticəsində Cəlvətiyyə təkcə Osmanlı sarayında deyil, həm də geniş xalq kütlələri arasında böyük nüfuz qazanmış, dövlət və cəmiyyət həyatında mənəvi bir istiqamət kimi qəbul edilmişdir [5, s.72].

“Cəlvət” sözü ərəb mənşəlidir və çoxqatlı semantik məna daşıyır. Bu söz “vətənidən və ailəsindən uzaq düşmək, didərgin olmaq”, “qılınc və ya ayna kimi əşyaların pasını təmizləmək”, eləcə də “açıq şəkildə görünmək, zahir olmaq” kimi mənaları ifadə edir. Etimoloji cəhətdən bu anlayış həm fiziki uzaqlaşmanı, həm də mənəvi təmizlənmə və zahirə çıxma prosesini bildirir. Bu nöqtəyi-nəzərdən, Cəlvətiyyə təriqətinin adında da həm zahiri, həm batini (mənəvi) təmizlənmə ideyası əks olunmuşdur [9, s.39]. Cəlvətiyyə tam mənada sünni təriqət olub, ortodoksal Oslam prinsipləri ilə ziddiyyət təşkil etmədən təsəvvüfün mənəvi dəyərlərini inkişaf etdirmişdir.

Ətəyi üçün “cəlvət” anlayışı sadəcə təriqət adı deyil, həm də insanın mənəvi kamilliyə doğru açıq şəkildə addımlaması, yəni batini aləminin zühura çıxması deməkdir. Bu mənada “Həft xan” əsəri yalnız bir irfani məsnəvi deyil, həm də Cəlvətiyyə təliminin poetik izahı kimi dəyərləndirilə bilər. Şairin dilində zahiri və batini dəyərlər bir-birini tamamlayır, hər bir mərhələ – yeddi “xan” – müridin mənəvi səyahətində bir mərtəbəni təmsil edir [4, s.49].

Bu məqamda Nəvizadə Ətəyi, “Həft xan” məsnəvisində Cəlvətiyyə təriqətinin əsas məqsədi olan insanın kamala çatması və Allahla birləşmə yolunu poetik simvollar vasitəsilə oxucuya çatdırmışdır. Onun beytlərində “zahir” və “batın”, “eşq” və “mərifət”, “nəfs” və “ruh” kimi qarşılıqlı anlayışların işlənməsi bu təriqətin fəlsəfi sisteminə uyğun gəlir.

Oldı eh-i salaha cümle sala

Kopdı her hayda savt-ı hayy-ı ala [4, s.154]

(Bütün məxluqat (varlıq aləmi) xeyir və salaha (doğru yola) yönəldi, Hər tərəfdə “Əl-Hayyül-Əla”nın (ali və diri olan Allahın) səsi ucaldı)

Beytdə Ətəyi təsəvvüf poetikasına xas olan kosmik harmoniya və ilahiləşmiş təbiət motivlərindən istifadə edir. “Eh-i salaha cümle sala olmaq”

ifadəsi bəşəri və təbii varlığın birgə şəkildə ilahi nizama daxil olmasını, yəni “salah” – mənəvi islah və haqqa yönəlmə prosesini simvolizə edir. Bu, sufizmdə “təkvini zikir” adlandırılan anlayışla səsləşir, yəni kainatın hər bir zərrəsi Allahı zikr edir və Onun varlığını təsdiq edir.

İkinci misrada işlənən “səvt-ı hay-ı ala” ifadəsi Allahın “Əl-Hayy” (həmişə diri olan) sifətinə istinaddır. Burada “Səsin qopması” yalnız fiziki səda deyil, bütün varlığın ilahi varlığa yönələn ruhani oyanışını və dirilişini bildirir. Bu beyt Ətəyinin təsəvvüf düşüncəsində zahir-batın, sükunət-hərəkət və varlıq-yoxluq dualizmini bədii şəkildə birləşdirir.

Şairin “Həft xan” məsnəvisindəki dərin irfani və sufi mənalara əks etdirən nümunələrə aid aşağıdakı beytə nəzər salaq:

*Seherün bab-ı feyzi açıldı
Zerre-veş halk taşra yayıldı [4, s.139]*

(Səhərin feyz qapısı açıldı, zərrə kimi insanlar (varlıqlar) çölə yayıldı.)

Bu beyt təsəvvüf ədəbiyyatına xas olan mənəvi oyanış və ilahi nurlanma motivini ifadə edir. Sufi düşüncəsində “səhər” ruhun oyandığı, ilahi nurun qəlbə daxil olduğu anı simvolizə edir. “Feyz qapısının açılması” isə Haqqın lütf və mərhəmətinin insan qəlbinə nazil olması, mənəvi təcəlli ilə dolması mənasında işlədilmişdir.

İkinci misrada “zerre-veş halk taşra yayıldı” ifadəsi, mövcudatın ilahi nurun təcəllisi ilə canlanması və varlığın bütövlükdə Allahın varlığı ilə dolması ideyasını ifadə edir. Burada “zerre” (toz zərrəsi, nur zərrəsi) sözü insan ruhunun ilahi nura bağlılığını göstərir, yəni insanlar “zerre” kimidirlər və “şəms” olan Haqqdan yayılan işıqla var olurlar.

Bu beytin mənası həm də Cəlvətiyyə təliminin əsas fəlsəfi prinsipləri ilə səsləşir. Cəlvətiyyə anlayışında “cəlvət” – Haqqın nurunun insanın batinindən zahirə çıxması, yəni mənəvi aləmin cəmiyyət və varlıq içində təcəlli etməsidir. Ətəyinin bu bədii ifadəsi həmin təriqətin “Batini nurun zahirə çıxması” ideyasını poetik dildə təsvir edir.

Başqa bir beytə baxaq:

*Çünki la şeklidür yediye rakam
Cümlesi fi'l-hakika ayn-ı adem [4, s.118]*

Ətəyi “yeddi rəqəminin ‘la’ formasında olması” ilə bu mənəvi prosesə işarə edir. “La” (لَا) burada inkar mərhələsini simvolizə edir. Cəlvətiyyə müridi üçün “la” mərhələsi, varlığa bağlayan bütün maddi və nəfsani əlaqələrin inkarıdır. Bu mərhələni keçdikdən sonra mürid “cəlvət”ə, yəni Haqqın nurunun batından zahirə çıxması mərtəbəsinə yetişir. Beləliklə, “yeddi rəqəmi” həm də Cəlvətiyyə təlimindəki mənəvi pillələrin, yəni müridin öz daxili dünyasında keçdiyi yeddi ruhi mərhələnin rəmzidir.

Böyük Cəlvəti mütəsəvvifi İsmayıl Haqqı Bursəvi Cəlvətlikdə “La”nın belə izahını vermişdir: Kəlimeyi-tövhid zikri, nurun qazanıb var olması və zülmətin dağılıb yox olması üçündür. İnsanın sol tərəfi Allahın ucalığı, böyüklüyü ilə pərdəli və qaranlıqdır (sirlidir). Sağ tərəfi isə onun gözəlliyinin ölçüsü ilə açıqlıq (gərçəklik) və nur yeridir. Bu səbəbdən Kəlimeyi-tövhidlə zikrə sol tərəfdən başlamaq lazımdır. Yəni “La” sözü ilə soldan başlayıb “İlahə” sözü ilə sağa əyilməli və ondan yaranan “illallah” kəlməsi ilə sol tərəfə yönəltmək lazımdır. Çünki “La” inkarlıq şəkilçisidir və qaranlıqlarla əlaqələndirilir. Buna görə də işıq mənbəyi olan sağ tərəf sol tərəfə özündən pay verərək hər ikisini nurlandırır [3, s.95].

İkinci misrada yer alan “Cümlesi fi’l-hakika ayn-ı ‘adem” ifadəsi Cəlvətiyyə fəlsəfəsindəki əsas prinsipə “fənâ fi’llah” (Allahda yox olmaq) anlayışı ilə səsləşir. Cəlvətiyyə müridi üçün məqsəd “yox olmaq” deyil, yoxluq vasitəsilə Haqqda var olmaqdır. Ətayı bu dərin fikri bədii dillə ifadə edir.

Beləliklə, “Həft xan” məsnəvisindəki bu beytlər Cəlvətiyyənin mənəvi mahiyyətini, nəfsin yoxluğu vasitəsilə ilahi varlığa çatma və batini nurun cəlvət halında zahirə çıxması ideyasını poetik şəkildə canlandırır. Ətayı Cəlvətiyyə təlimini bir fəlsəfi sistem kimi deyil, estetik və simvolik bir dildə, bədii obrazlar vasitəsilə təqdim etmişdir. Bu xüsusiyyət “Həft xan”ı təkcə irfani məsnəvi kimi deyil, həm də sufi təfəkkürün ədəbiyyatda təcəssümünün poetik modeli kimi dəyərləndirməyə əsas verir.

Hərflərə mənə verən digər beytə nəzər salaq:

Adedi zaya çün muvaffikdur

Ana zayid denilse layikdir səh [4, s.118]

(Yeddi rəqəmi əbcəd hesabı ilə za (۱) (۷) hərfinə uyğun olduğundan ona zayid (artan, əlavə edilən) deyilsə layiqdir.)

Bu beyt Ətayinin rəqəmlərin irfani mənası və yoxluq fəlsəfəsi üzərində qurduğu poetik düşüncənin davamıdır. Şair burada “adəd” (say) anlayışını sadəcə riyazi göstərici kimi deyil, varlığın mərtəbələrini və mənəvi səyahətin pillələrini ifadə edən simvol kimi təqdim edir.

Nəticə / Conclusion

Təsəvvüf motivlərinə Nəvizadə Ətayinin “Həft xan” məsnəvisinin demək olar ki, bütün hissələrində rast gəlmək mümkündür. Lakin bu, müəllifin ciddi mənada bir Cəlvətiyyə şeyxi və ya aktiv sufi təriqət üzvü olduğunu göstərmir. Ətayı öz yaradıcılığında Cəlvətiyyə prinsiplərinə bədii və fəlsəfi maraqla yanaşsa da, onun həyat və şəxsiyyətinə dair mənbələrdə təriqət qaydalarına sistemli şəkildə əməl edən bir mürid kimi təsviri mövcud deyil.

Bu baxımdan, Ətəyinin Cəlvətiyyəyə münasibəti daha çox dövrün mənəvi-mədəni mühitindən qaynaqlanmışdır. XVII əsrdə Cəlvətiyyə təriqəti Osmanlı intellektual çevrəsində, xüsusilə də İstanbul və Bursa kimi mərkəzlərdə geniş yayılmış, ədəbiyyat və incəsənətdə təsirli ideoloji bir sistem kimi qəbul olunmuşdu. Ətəyinin “Həft xan” əsərində bu təsirin müəyyən izlərinə rast gəlinməsi onun zamanın mənəvi tendensiyalarına bədii şəkildə cavab verməsi kimi dəyərləndirilə bilər.

“Həft xan” məsnəvisindəki sufi məfhumlar və rəmzlər “eşq”, “fəna”, “adem”, “nur”, “vüsəl” və.s – müəyyən dərəcədə Cəlvətiyyə düşüncəsi ilə səsləşsə də, əsərin bütövlükdə təriqət yönümlü mətn kimi qiymətləndirilməsi doğru olmazdı. Ətəyi bu rəmzləri fərdi mənəvi təcrübənin bədii ifadə vasitəsi kimi istifadə edir və bu mənada o, daha çox sufi ideyaların estetik interpretasiyasını verir, nəinki təriqətə məxsus doktrinal prinsipləri.

Nəticə etibarı ilə, “Həft xan” məsnəvisində Cəlvətiyyə təsirindən danışmaq mümkündür, lakin bu təsir bir təriqət mənsubiyyətindən çox, dövrün sufi-estetik mühitinin poetik əks-sədası kimi anlaşılmalıdır. Ətəyinin əsəri sufi ədəbiyyatının ideya və terminologiyasından bəhrələnsə də, o, bu məfhumları müstəqil poetik-fəlsəfi sistemə çevirərək klassik Osmanlı ədəbiyyatında humanist-irfani düşüncənin parlaq nümunəsini yaratmışdır.

Ədəbiyyat / References

1. Allahverdiyeva Z. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatına dair tədqiqlər. Bakı: Elm və təhsil, 2017.
2. Araslı N. Nizami və Türk ədəbiyyatı. Bakı: Elm, 1980, 207 s.
3. Bursevi H.İ. Kitâbü'n-Netîce Bursevî'nin Vâridâtı ve Şerhleri. (haz: Ali Namli). İstanbul: İmak Ofset Basım Yayın. 2019, 1224 s.
4. Karacan T. Nev'îzâde Atâyî, Heft-Hvân Mesnevisi: İnceleme-Metin, Ankara: 1974, Sevinç matbaası.
5. Kemikli B. Aziz Mahmud Hudayinin Muhiti ve Himayeciliği üzerine bazı değerlendirmeler, Üsküdar Sempozyumu III: Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 20-22 Mayıs 2005, 2006, cilt: II.
6. Məmmədli N. Seyyid Yəhya Şirvani və Xəlvətilik. Bakı, 2016.
7. Nev'îzâde A. Hadâ'îku'l-hakâ'ik fî Tekmileti'ş-şakâ'ik: Nev'îzâde Atâyî'nin Şakâ'ik zeyli (Haz: S. Donuk Cilt 1). İstanbul: 2017. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
8. Rzasoy S. Nizaminin “Yeddi gözəl” poemasında mif, folklor və təsəvvüf. Bakı: Elm və təhsil, 2021.
9. Şimşek S. Anadolu'da Kurulmuş Bir Tarikat Celvetilik. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020, 618 s.

10. Tek A. Ankaranın Gönül Sultanı Hacı Bayram Veli. Ankara: Deyanet işleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
11. Ünal M. Tasavvuf tarihi içinde Celvetilik. Isparta: Sosyal Bilimler Dergisi, № 26, 2012.
12. Yılmaz H.K. Aziz Mahmud Hüdayi ve Celvetiyye Tarikati. İstanbul: Erenköy: Erkam Yayınları, 1990.

**Суфийская символика в поэме «Хефт Хан» Невизаде Атаи:
в контексте традиции Низами Гянджеви**

Лала Гейдарова

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА

E-mail: lalehidaytqizi@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6706-180x>

Аннотация. Низами Гянджеви является одним из величайших представителей восточной литературы, чья поэма-пятичастие «*Хамса*» отличается глубокой философской и духовной содержательностью и определила направление поэтической и интеллектуальной мысли не только в Азербайджане, но и во всей исламской культурной традиции. Среди его произведений особое место занимает маснави «*Хафм Пейкар*» («Семь красавиц»), считающееся одним из наиболее совершенных произведений, символически выражающих путь человека к духовному совершенству. Это творение Низами стало источником нравственного и эстетического вдохновения для многих классических поэтов последующих веков и оказало значительное влияние на формирование османской литературной традиции.

В этом контексте особого внимания заслуживает османский поэт XVII века Нависаде Атаи – выдающийся представитель маснави и диванной поэзии. Будучи свидетелем правления семи османских султанов, Атаи в своей знаменитой поэме «*Хефт хан*» («Семь ступеней») художественно воплотил как суфийское мировоззрение, так и духовное влияние ордена Джалватийе. В его творчестве значительное место занимают элементы, характерные для учения данного тариката: символика букв, произнесение божественных имён, а также метафизическое осмысление чисел.

Особое внимание, уделённое числу семь, у Атаи не является случайным. Основная структура «*Хефт хан*» состоит из семи повествований, каждое из которых несёт символический и философский смысл. В исламской космогонии и суфийской мысли число семь традиционно олицетворяет совершенство, поэтапное духовное восхождение и путь к божественному единению. Используя этот числовой образ не только как поэтический

приём, но и как символ внутреннего пути и духовного совершенствования, Атаи возвышает «*Хефт хан*» до уровня текста, сочетающего поэтическую красоту и мистическую глубину.

Таким образом, данная статья направлена не только на выявление поэтических и философских функций числовой символики в поэме «*Хефт хан*», но и на раскрытие сущности художественного мышления Атаи, основанного на суфийской эстетике и метафизической традиции.

Ключевые слова: Невизаде Атаи, Низами Гянджеви, «Хефт хан», суфийская символика, орден Джельветия